

Universitetsmuseum – Forskningsmuseum

Museene i den arkeologiske kulturminneforvaltningen i Norge

Håkon Glørstad, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

I dag er det en utbredt oppfatning at de kulturhistoriske museenes omfattende samlingsoppbygging hører fortiden til. Fagfolk spør seg om museenes samlinger har noen betydning som forskningsmateriale i samfunns- og kulturvitenskapene. Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo har tatt denne utfordringen på alvor. Museet står for en stor del av de arkeologiske undersøkelsene i forbindelse med samfunnsutbygging i Norge. Dette arbeidet er gjort til del av en kontinuerlig kunnskapsprosess, der forskningskompetansen som universitetene representerer, er en vital del av kulturminneforvaltningen. De arkeologiske utgravningene må forstås som del av en større kunnskapsforvaltning, der nettopp tilgangen til de rike datasettene i de store museenes samlinger samt universitetenes forskningskompetanse, er nøkkelen til en fortsatt forsvarlig utvikling. Bare når samlingene og samlingsoppbyggingen er del av aktive forskningsmiljøer vil de også for framtiden være en verdifull del av samfunnets kulturarv og hukommelse.

Museene i Europa har i mange år slitt med å finne sin plass i et samfunn i rivende utvikling. Dette gjelder særlig de kulturhistoriske museene som gjennom århundrer flittig har bygd ut sine samlinger og arkiver (diskusjon for eksempel hos Knell 2004). I dag er det en utbredt oppfatning blant journalister, politikere og byråkrater at den store samlingsoppbyggingen hører fortiden til. For svært mange er det uklart hvorfor man i det hele tatt skal bygge videre på, ja til og med ivareta eksisterende samlinger (se Vestheim 1994: 36-38). I Norge hadde for eksempel fagforeningen *Forskerforbundets* tidskrift nylig en kritisk reportasje om hvordan museumssamlingene er passive lagre som kun samler støv (Landsverk 2011). Forskerforbundet er en stor fagforening for museumsansatte, ikke minst arkeologer. Innlegget kan således leses som et angrep på levebrødet til foreningens egne medlemmer. *Aftenposten*, Norges største avis, hadde i 2008 en kampanje mot norske museer. De ble karakterisert som kjedelige og gammeldags, både på avisens lederplass og som hovedoppslag i bladets lørdagsmagasin. Hardest har imidlertid forretningsmannen og mesenen Jens Ulltveit-Moe vært i sin kritikk. Som representant i et statsoppnevnt utvalg som skulle evaluere landets universitetsmuseer (NOU 2006:8), uttalte han til *Aftenposten* den 29. juli 2006: «Jeg ville ikke brukt mye penger på å opprettholde samlingene. Jeg ville heller brukt dem på formidling... Og de [museene] må ha mindre

forskning. Jeg ville redusert forskningsinnsatsen betydelig – og brukt alle de pengene på formidling».

Det er ikke bare journalister og forretningsmenn som setter spørsmålsteget ved de kulturhistoriske museenes fornuftsbegrunnelse og virke. Flere fagfolk spør seg også om museenes samlinger har noen betydning som forskningsmateriale i samfunns- og kulturvitenskapene: Det samles formålsløst og ukritisk inn. Samlingene støver ned i magasiner uten at det hverken forskes eller formidles på deres innhold (diskusjon i Eriksen 2009, f.eks. 172ff). Slike tanker har absolutt gjort seg gjeldende i Norge. I en kronikk i avisen *Aftenposten* fra 2004 lufter antropologen Arne Martin Klausen tanken om at Universitetet i Oslos etnografiske samlinger bør tilbakeføres til opphavslandene, da de ikke lenger har noen forskningsinteresse. Klausens holdning finner gjenklang i at tradisjonelle museums- og arkivfag som etnologi og folkloristikk er nedlagt som selvstendige emner ved samme universitet. Museene og deres samlinger er i moderne kulturstudier først og fremst et studieobjekt i seg selv, eventuelt et redskap til refleksjon over fagenes utvikling. Samlingene har liten betydning som vitenskapelig kildemateriale utover faghistoriske spørsmål (Rogan 1992). Den primære betydningen til samlingene i dagens museer er å *illustrere* kulturhistoriske eller samfunnsvitenskapelige poenger uten selv å bidra til slik innsikt (Eriksen 2009:179-

180, 215). Som P. Vergo har uttrykt det: «The object displayed is of relatively little intrinsic significance ... its presence within the exhibition is justified by its importance as a token of a particular age, a particular culture, a particular political or social system, as being representative of certain ideas or beliefs» (Vergo: 1989: 49).

Det er nettopp denne typen holdinger det som arkeolog og forsker er grunn til å opponere mot. Gjenstandene og samlingene har potensial langt utover det å være illustrasjonsmateriale i utstillinger.

Hvorfor universitetsmuseer?

Som et av få land i Europa har Norge satset på universitetsmuseer. Universitetsmuseene representerer en 200 år gammel men livskraftige idé (Mikkelsen 2004: 39): De er kunnskapsinstitusjoner som har samlinger som sitt viktigste arkivmateriale for kunnskapsvekst og forskning. Under arbeidet med Kulturminneloven av 1905 ba Stortinget arkeologen Gabriel Gustafson om en forklaring på hvorfor man trengte vitenskapelige museum og samlinger i arkeologi ved universitetet. Svaret han ga, står seg fremdeles. For det første trengte man vitenskapelige samlinger for forskningen på de forhistoriske samfunnene. For det andre, som en funksjon av dette, fungerte samlingene som kilde til folkeopplysning (Trøim 1999: 39).

I en større samfunns- eller kulturvitenskapelig kontekst er arkeologien et av de få fagene som aldri har oppgitt samlingene som vitenskapelig materiale. Per i dag finnes det få andre arkeologiske kildegrupper som kan konkurrere med disse. Stor-samfunnet har sjenerøst gitt arkeologien anledning til å sikre sine kilder gjennom kulturminnevernet. I Norge, som i de øvrige nordiske landene, er det slik at tiltakshaver må betale for de arkeologiske undersøkelser når utbygging truer arkeologiske kulturminner. Samlingene har derfor vokst i takt med samfunnsutbyggingen. Nordmennene har valgt å la de fem arkeologiske universitetsmuseene i landet stå for disse utgravningene (figur 1). Disse museene har ansvar for hvert sitt museumsdistrikt og man har derfor en statlig monopolsituasjon på utgravningsvirksomheten og samlingsforvaltningen av de arkeologiske funnene. Det finnes således kun fem oldsaksamlinger i hele landet – alle en del av universitetsorganisasjonen. Grunnene til at man har valgt å trekke universitetene inn i kulturminneforvaltningen er først og fremst vitenskapelige. Ved at utgravningene og museumssamlingene er del av forskningsmiljøer på universitetene, skal man sikre at de ikke er passive lagre, men i stedet kilde-materiale for vitenskapelig forskning (Glørstad og Kallhovd 2011).

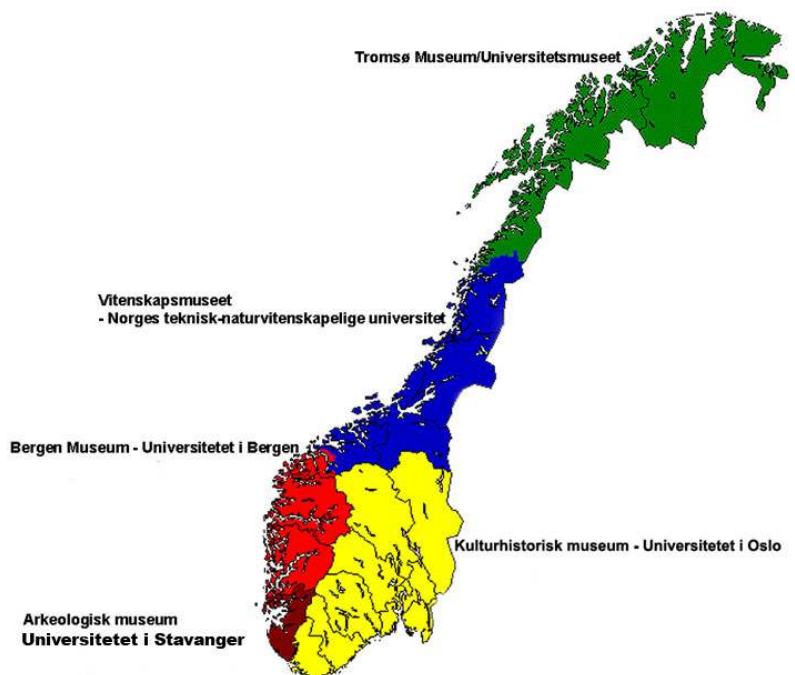

Fig. 1: De fem arkeologiske museumsdistriktene i Norge

Kritiske blikk på kulturminnevernet

Intensjonene bak dagens kulturminnevern, der universitetsmuseene graver ut og utbygger betaler, var nok de beste. Imidlertid viser historien fra 1950-tallet, da finansieringssystemet ble etablert og fram til i dag, at systemet ikke fungerte knirkefritt. Kulturminnevernet har est (svulmet) ut i omfang og i antall stillinger, sammenliknet med andre deler av arkeologien. Likevel har det vært en kontinuerlig frustrasjon blant både arkeologer og styresmakter at denne virksomheten ikke har ført til *nok* forskning og kunnskapsutvikling, ja at den til og med har stått som et hinder for forskningen, fordi kulturminneforvaltningen beslaglegger for mye tid (Trøim 1999, Glørstad 2006, jfr. diskusjon i NOU 2002:1). Kritikken av den arkeologiske kulturminneforvaltningen i Norge har dermed blitt et ekko av den generelle kritikken mot museene: Samlings- og forvaltningsarbeidet leder ikke til ny kunnskap og framstår dermed som overdimensjonert og unødvendig kostbart for utbygger (se for eksempel diskusjon ved Axel Christophersen i *Adresseavisen* 6. desember 2011, Trøim 1999: 144-146,).

En løsning som fremmes med jevne mellomrom, er å oppheve den statlige monopolsituasjonen og reorganisere kulturminnevernet enten som offentlig virksomhet utenfor universitetenes forskningsmiljøer (NOU 1982:36, NOU 2002:1, NOU 2006:8), eller som en form for konkurranseutsatt virksomhet, slik man finner situasjonen i vårt naboland Sverige (Willems og van den Dries 2007). Håpet med slike grep er at kulturminneforvaltningen skal bli bedre og mer kostnadseffektiv. Det er imidlertid lite som tyder på at dette er tilfellet. Den arkeologiske oppdragsarkeologien i Sverige har stadig blitt mer kostbar (SOU 2005:80), og sikring av tilstrekkelig kvalitet på undersøkelsene er fremdeles et aktuelt problem (Andersson et al. 2010). I Storbritannia er det vist hvordan privatiseringen og konkurranseutsetningen av de arkeologiske sikringsgravningene har passivisert samlingene som grunnlag for ny forskning og kunnskapsoversikter (Owen 2004).

De norske universitetsmuseene, og med det den arkeologiske kulturminneforvaltningen, kom for alvor i offentlighetens søkelys med utredningen NOU 2006:8, *Kunnskap for fellesskapet – universitetsmuseenes utfordringer*, bestilt av det

norske kunnskapsdepartementet. Utredningen var overveiende kritisk til tilstanden til universitetsmuseene. De ble karakterisert som fragmentert, kunnskapsmessig utdaterte og med uklart mandat. Det ble derfor anbefalt å fokusere på samlingsforvaltning og særlig formidling og utstillingsvirksomhet som kjerneoppgaver, på bekostning av ordinære forskningsoppgaver. Det ble tatt til orde for å skille museene og det arkeologiske kulturminnevernet fra universitetene og dermed avskrive ideen om at universitetenes forskningsmiljøer er nødvendige for å sikre det arkeologiske materialet som vitenskapelig grunnlagsmateriale.

Paradoksalt nok var utredningskapittel om universitetsmuseenes innsats for kulturminneforvaltningen et klart unntak fra kritikken. Denne fikk en langt mer positiv omtale. Det ble likevel foreslått å isolere slike arkeologiske undersøkelser fra museumsdriften og universitetene, for å sikre at museene kunne konsentrere seg om sin hovedoppgave, nemlig formidling. Møtsigelsene i utredningen viste tydelig at komiteen som hadde forfattet den, ikke var samstemte. Det var den innflytelsesrike minoriteten som Kunnskapsdepartementet hadde hentet inn fra kulturminneforvaltningen, som til sist trakk det lengste strået.

NOU 2006:8 møtte mye motstand i de arkeologiske fagmiljøene. Høringsuttalelsene både fra universitetene og fra kulturminneforvaltningen la vekt på de positive sidene med den eksisterende ordningen med museer og kulturminneforvaltning lagt til universitetene. Miljøverndepartementet og dets direktorat, Riksantikvaren, som er ansvarlig for kulturminneforvaltningen i Norge, brukte sin innflytelse på å styre oppfølgingen av utredningen. For denne parten var det av stor betydning at kulturminneforvaltningen fortsatt skulle ha en solid universitetstilknytning og være del av en museal helhetstenkning. Anbefalingene i stortingsmeldingen *Tingenes tale – Universitetsmuseene* fra 2008, som fulgte opp NOU 2006:8, staket ut en kurs der båndene mellom universitetsmuseene og kulturminneforvaltningen forble tette, men også tydeligere definert. Hovedbegrunnelsen for fortsatt å involvere universitetene i kulturminneforvaltningen var hensynet til forskningen og kunnskapsveksten.

Kulturminnevern som kunnskapsprosess

Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo er Norges desidert største arkeologiske museum, som også er ansvarlig for brorparten av landets utgravninger. Museet var meget kritisk til hovedkonklusjonene i NOU 2006:8 fordi det mente at utredningen ikke gjenspeilte virkeligheten fullstendig, men særlig fordi anbefalingene i utredningen ville ødelegge den grunnleggende ideen bak det arkeologiske museumsvesenet og den norske kulturminneforvaltningen.

Stikk i strid med de populære og delvis også lærde oppfatningene om at universitetsmuseenes samlinger er inaktive lagre av gjenstander, viser en mer detaljert faghistorisk gjennomgang at det er en myte at disse samlingene ikke har vært forsket på (diskusjon i Trøim 1999, Glørstad 2006). Det er nettopp arkeologiske utgravninger i forbindelse med samfunnsutbygging som har skapt nye kildegrupper og ny kunnskap om de eldste tidene i landet. Dette var underkommunisert i hovedkonklusjonene i NOU 2006:8, og er sjeldent populært avisstoff. Det er likevel ingen grunn til at museene dermed skal hvile på laurbærene. Kombinasjonen av store samlinger og nye arkeologiske sikringsgravninger kan utnyttes enda mer effektivt i forskningssammenheng.

De sentraliserte oldsaksamlingene ved de fem universitetsmuseene i Norge muliggjør på en

temmelig unik måte store krono- og korologiske sammenstillinger. I stortingsmeldingen *Tingenes tale* fra 2008, oppfordres det da også til styrket forskning på universitetsmuseenes samlinger som er generert gjennom kulturminnevernet. Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo har i ti år arbeidet med å trimme forskningsaktiviteten knyttet til utgravningene i kulturminneforvaltningen. Det er nå utviklet en modell for museets utgravningsvirksomhet og samlingsoppbygging som er direkte knyttet til musets ambisjoner som forskningsinstitusjon. Arbeidet fikk stor innflytelse på føringene i *Tingenes tale* og høstet positiv politisk oppmerksomhet. Museets modeller for kulturminnevern og kunnskapsutvikling er også møtt med interesse i internasjonale fagmiljøer (Glørstad og Kallhovd 2011). Grunnideen er like enkel som Gustafsons over hundre år gamle resonnement, nemlig at det er forskningsinteressene og behovet for ny kunnskap som skal styre innsamlingen av nytt kildemateriale. Gjennom museets forskningsprogrammer som gir kunnskapsstatus for forskningsområder og problemstillinger for nye undersøkelser, styres kulturminneforvaltningen mot å skape kilder som er aktuelle for nye forskningsprosjekter. På grunnlag av kunnskapen og resultatene generert gjennom forskningsinnsatsen kan igjen nye og reviderte programmer og strategier forfattes. Slik skapes en dynamisk kunnskapsspiral.

Fig. 2: Kulturhistorisk museums kunnskapsmodell

Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo har utviklet flere satsningsområder for museets forsknings- og utgravningsvirksomhet. Institusjonens forskningsmidler rettes mot disse. Valg av satsningsområder baserer seg på en vurdering av hvilke kildegrupper som i stor grad berøres av samfunnsutbygging og hvor forskningsinteressen og -potensialet til museet ligger (figur 2). I dag er *steinalder*, *utmarksbruk* og *agrarbosetning* museets tre satsningsområder innen kulturminneforvaltningen. Her genereres det for tiden mest data og her ligger store forskningsinteresser. Faglige programmer gir kunnskapsstatus samt rammer og problemstillinger for videre forskning innenfor satsningsområdene. Utgravningene, særlig de store prosjektene der staten er utbygger, formgis slik at resultatene fra utgravningene kan gå direkte inn i nye forskningsprosjekter. Ved avslutning av utgravningsprosjektene, investerer museet egne forskningsmidler i videre forskning og det søkes om midler fra ulike fond. Mindre arkeologiske undersøkelser og eldre data av relevans knyttes til og revitaliseres i forskningsarbeidet, slik at samlingene og utgravningsvirksomheten integreres i prosjektene. Arbeidsmåten får også betydning for arbeidsdelingen ved museet, der både kulturminneforvaltningen og forskningsoppgavene definerer samarbeidsrelasjoner og dannelsen av arbeidsgrupper samt rekrutteringsstrategier. Nye forskningsresultater og avsluttede prosjekter stimulerer endringer og oppdateringer av satsningsområder, problemstillinger og faglige program. Det er forskningsmiljøene ved museet som selv står for slike oppdateringer. På denne måten ønsker museet å strømlinjeforme organisasjonen mot kunnskapsproduksjon.

Kunnskapsdepartementet og Stortinget støtter dette arbeidet med en tidsbegrenset bevilgning som skal bidra til at liknende arbeidsmåter etableres ved alle de fem universitetsmuseene som arbeider med arkeologi. I disse dager starter forskningsprosjektet *Forskning i fellesskap* opp, der de fem universitetsmuseene samarbeider om å løfte den arkeologiske kulturminneforvaltningens kunnskapsproduksjon.

Satsningen finansieres av flere bidragsytere der over 70 millioner kroner er lagt in i potten. En hel rekke nye forskningsresultater vil etter hvert presenteres for fagfolk og for publikum. Den bærende tanken er at gjennom en kunnskapsspiral som den beskrevet over, skal alle de fem arkeologiske universitetsmuseene i Norge øke forskningen på materiale fra de arkeologiske utgravningene initiert av samfunnsutbygging. Slik skal kunnskapspotensialet i kulturminneforvaltningen realiseres mer effektivt enn tidligere.

Fornyelse av museumstanken

Målet med reformen av den norske, arkeologiske kulturminneforvaltningen er derfor todelt. For det første skal de arkeologiske undersøkelsene som har sin årsak i samfunnsutbygging, tydeliggjøres som del av en kunnskapsprosess. Ansvaret for disse er nettopp derfor lag til universitetsmuseene. Dette sikrer store og lett tilgjengelige samlinger og nødvendig vitenskapelig kompetanse for å spisse utgravningene mot forskningsspørsmål og kunnskapsproduksjon. Gjennom statens bevilgninger til universitetene samt gjennom ulike forskningsfond, sikres ressurser til forskning på materialet fra utgravningene.

For det andre og kanskje av mer allmenn museal betydning, ønsker museet gjennom dette arbeidet å revitalisere museenes generelle betydning som kunnskapsinstitusjoner og forskningsorganisasjoner.

Arbeidet med å fornye den arkeologiske kulturminneforvaltningen i Norge går mot den europeiske strømmen. Her dominerer konkurranseutsetting og privatisering. Vi mener at denne virksomheten er lite egnet for slike modeller, fordi fornuftsbegrunnelsen for det arkeologiske kulturminnevernet dermed forsvinner. De arkeologiske utgravningene må forstås som del av en større kunnskapsforvaltning, der nettopp tilgangen til de rike datasettene i store museers samlinger samt universitetenes forskningskompetanse er nøkkelen til en fortsatt forsvarlig utvikling. Bare når samlingene er del av aktive forskningsmiljøer vil de også for framtiden være en verdifull del av samfunnets kulturarv og hukommelse.

[Fagfællebedømt artikkel]

Litteratur

- Andersson, C, A. Lagerlöf og E. Skjallberg 2010
Assessing and measuring: on quality in development-led archaeology.
Current Swedish Archaeology 2010. side 11-28.
- Eriksen, A. 2009
Museum: en kulturhistorie.
Oslo, Pax.
- Glørstad, H. 2006
Faglig program bind 1 – Steinalderundersøkelser.
Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo,
Formminneseksjonen Varia 61.
- Glørstad, H. & K. Kallhovd 2011
Rescue archaeology initiated by research – a contradiction in terms? – The role of the universities in Norwegian Cultural Heritage Management. In: G. Blancquaert, F. Malrain, H. Stäuble and J. Vanmoerkerke (eds.): *Understanding the past: a matter of surface-area. Acts of the XIIIth session of the EAA Congress, Zadar 2007*. BAR International Series, Archaeopress, Oxford.
- H. Stäuble and J. Vanmoerkerke (eds.) 2007
Understanding the past: a matter of surface-area. Acts of the XIIIth session of the EAA Congress, Zadar 2007.
BAR International Series, Archaeopress, Oxford.
- Knell, S. J. 2004
Museums and the future of collecting,
Aldershot, Ashgate.
- Landsverk, J. 2011
Kjekt å ha? Stappfulle magasin, bortgøynde gjenstandar, nedstøva arkiv.
Forskerforum 10/43. side 12-17.
- Mikkelsen, E. 2004
Før Historisk museum – Universitetsmuseenes eldste historie.
In: Perminow, A. A., A. C. Eek, et al.:
Kulturhistorier i sentrum : Historisk museum 100 år.
Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. side 37-59.
- NOU 1982: 36
Kulturminnevernet.
Norges Offentlige Utredninger 1982:36.
Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 2002: 1
Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk.
Norges Offentlige Utredninger 2002:1.
Departementenes servicesenter.
Informasjonsforvaltning. Oslo.
- NOU 2006:8
Kunnskap for fellesskapet. Universitetsmuseenes utfordringer.
Norges Offentlige Utredninger 2006:8.
Departementenes servicesenter.
Informasjonsforvaltning. Oslo.
- Owen 2004
Who is steering the ship? Museums and archaeological fieldwork.
In: Knell, S. J. (red.): *Museums and the future of collecting*, Aldershot, Ashgate. s. 179-184.
- Rogan, B. 1992
Artefacts – Source Material or Research Objects in Contemporary Ethnology?
Ethnologia Scandinavica 22, side 105-118.
- SOU 2005:80
Uppdragsarkeologi i tiden. Betänkande av Uppdragsarkeologiutredningen.
Edita Norstedts Tryckeri AB, Stockholm.
- Stortingsmelding 15 (2007-2008), 2008
Tingenes tale. Universitetsmuseene.
Det Kongelige Kunnskapsdepartement. Oslo.
- Trøim, I. 1999
Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet: en studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978.
Universitetets Oldsaksamling Varia 49. Oslo.
- Vergo, P. 1989
The New museology.
London, Reaktion Books.
- Vestheim, G. 1994
Museum i eit tidsskifte.
Oslo, Samlaget.
- Willems, W. & M. van den Dries 2007
The origins and development of quality assurance in archaeology.
In: W.J.H. Willems & M. H. van den Dries (eds.): *Quality Management in Archaeology*.
Oxbow Books, Oxford. s. 1-12.